

майна фізичної особи в умовах воєнного стану

22 липня 2022

Право власності належить до фундаментальних прав людини і його визнання і захист є ознакою верховенства права.

Відповідно до статті 41 Конституції України право приватної власності є непорушним. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Як виняток, не є протиправним примусове відчуження об'єктів права приватної власності з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості.

Особливий правовий режим щодо відчуження об'єктів приватної власності встановлений для воєнного стану, який введений Указом Президента України 24 лютого 2022 року і неодноразово продовжений у зв'язку з триваючою широкомасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України. Право приватної власності, відповідно до статті 64 Конституції України, не належить до прав особи, які не можуть бути обмежені в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Конституційні умови такого обмеження встановлені у частині п'ятій статті 41 Конституції України: примусове відчуження об'єктів приватної власності може здійснюватися лише з наступним повним відшкодуванням їх вартості.

Умови і порядок примусового відчуження об'єктів приватної власності конкретизується у кількох законах.

Згідно зі статтями 321, 353 Цивільного кодексу України примусове відчуження об'єктів права власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього та повного відшкодування їх вартості, крім випадку примусового відчуження майна в умовах воєнного або надзвичайного стану з

наступним повним відшкодуванням його вартості. Майно, що примусово відчужене у власника в умовах воєнного стану (реквізоване майно), переходить у власність держави або знищується.

Якщо після припинення надзвичайної обставини реквізоване майно збереглося, особа, якій воно належало, має право вимагати його повернення у судовому порядку. У разі повернення майна особі у неї поновлюється право власності на це майно, одночасно вона зобов'язується повернути грошову суму або річ, яка була нею одержана у зв'язку з реквізицією, з вирахуванням розумної плати за використання цього майна.

Відповідно до статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану, примусово відчужувати майно, що перебуває у приватній власності для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку та видавати про це відповідні документи встановленого зразка.

Поняття «потреби держави в умовах воєнного стану» законодавчо не визначене, залишаючи суб'єктам, що здійснюють таке відчуження, досить широке поле для розсуду. Однак є цілком очевидним, що вилучення майна не може здійснюватися свавільно, має диктуватися не уявними, а дійсними потребами держави в умовах воєнного стану, потребами її Збройних сил, оборони, однак з урахуванням при цьому необхідності дотримання балансу інтересів між згаданими потребами, не слугувати засобом покарання за адміністративні правопорушення, не спричиняти порушення інших фундаментальних прав людини. В цьому контексті Європейський

суд з прав людини у своїх рішеннях наголошує, що втручання у право власності допустиме лише тоді, коли воно переслідує легітимну мету в суспільних інтересах, а також що втручання у право безперешкодного користування своїм майном передбачає «справедливу рівновагу» між інтересами суспільства та необхідністю дотримання фундаментальних прав людини. Випадки порушення такого підходу (прийняття рішень неналежним суб'єктом, примусове відчуження майна при відсутності реальної потреби, належних підстав тощо) мають отримувати належну правову кваліфікацію, а особи, що вчиняють такого роду дії, підлягають відповідальності, передбаченій законом.

Правовий механізм передачі, примусового відчуження або вилучення майна у фізичних осіб для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану конкретизований Законом України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану», прийнятим 17 травня 2012 року зі змінами станом на 30 березня 2021 року.

Закон встановив більш м'який, у порівнянні з Конституцією України, варіант примусового відчуження, а саме, що таке відчуження майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану може здійснюватися з попереднім повним відшкодуванням його вартості, і лише у разі неможливості попереднього повного відшкодування за примусово відчужене майно таке майно примусово відчужується з наступним повним відшкодуванням його вартості.

Примусове відчуження майна у зв'язку із запровадженням та виконанням заходів правового режиму воєнного стану здійснюється за рішенням військового командування, погодженим відповідно з Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласною, районною, Київською чи Севастопольською міською державною адміністрацією або виконавчим органом відповідної місцевої ради (нагадаємо, що в умовах воєнного стану, відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», повноваження зазначених органів можуть

Правове регулювання примусового відчуження майна фізичної особи в умовах воєнного стану - Центр Верховенства Пр... виконувати відповідні військові адміністрації). А у місцевостях, де ведуться бойові дії, примусове відчуження або вилучення майна здійснюється за рішенням військового командування без погодження з названими органами.

Про примусове відчуження або вилучення майна має складатися акт, в якому обов'язково зазначаються:

- 1) назва військового командування та органу, що погодив рішення про примусове відчуження майна, або військового командування чи органу, що прийняв таке рішення;
- 2) відомості про власника (власників) майна – прізвище, ім'я, по батькові, постійне місце проживання та ідентифікаційний номер у Державному реєстрі фізичних осіб-платників податків та інших обов'язкових платежів, крім осіб, які з релігійних або інших переконань відмовилися від ідентифікаційного номера, про що мають відповідну відмітку у паспорті;
- 3) відомості про документ, що встановлює право власності на майно (у разі наявності);
- 4) опис майна, достатній для його ідентифікації. Для нерухомого майна – відомості про місцезнаходження (адреса), для рухомого майна (наземні, водні та повітряні транспортні засоби) відомості про реєстраційний номер транспортного засобу, марку, модель, номер шасі, рік випуску та інші реєстраційні дані;
- 5) сума виплачених коштів (у разі попереднього повного відшкодування вартості майна).

Акт підписується власником майна або його законним представником і уповноваженими особами військового командування та органу, що погодив рішення про примусове відчуження майна, або військового командування чи органу, що прийняв таке рішення, і скріплюється печатками військового командування та/або зазначених органів. До акта додається документ, що містить висновок про вартість майна на дату його оцінки, яка проводилася у зв'язку з прийняттям рішення про його примусове відчуження. У разі відсутності особи, у якої

представника під час складання акта про примусове відчуження або вилучення майна такий акт складається без її участі. У такому разі власник майна або його законний представник має право на ознайомлення з актом про примусове відчуження або вилучення майна.

Примірник акта та документ, що містить висновок про вартість майна, вручаються під розписку особі, у якої відчужується або вилучається майно, або її уповноваженому представнику.

Важливою гарантією захисту прав особи є процедура оцінки майна, що підлягає примусовому відчуженню. Така оцінка проводиться у порядку, встановленому законодавством про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність. У разі неможливості залучити до оцінки майна суб'єктів оціночної діяльності – суб'єктів господарювання така оцінка проводиться суб'єктами оціночної діяльності – органами державної влади або органами місцевого самоврядування за погодженням із власником майна. У разі відмови або відсутності власника майна зазначені органи мають право проводити таку оцінку самостійно. Оцінка майна, за якою попередньому власнику було відшкодовано вартість примусово відчуженого майна, може бути оскаржена до суду.

Право на відшкодування вартості майна (компенсацію) в разі його примусового відчуження в умовах правового режиму воєнного стану мають фізичні особи, у яких відчужені будівлі, споруди, транспортні засоби та інше майно для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану.

Компенсація за примусово відчужене майно в умовах правового режиму воєнного стану з попереднім повним відшкодуванням його вартості здійснюється військовим командуванням чи органом, що прийняв рішення про таке відчуження, за рахунок коштів державного бюджету до підписання акта, на підставі документа, що містить висновок про вартість майна на дату його оцінки, яка проведена у зв'язку з прийняттям рішення про його примусове відчуження.

Важливо мати на увазі строки, упродовж яких здійснюється відшкодування. Компенсація за примусово відчужене майно в умовах правового режиму воєнного стану з наступним повним відшкодуванням його вартості здійснюється протягом п'яти наступних бюджетних періодів після скасування правового режиму воєнного стану за рахунок коштів державного бюджету.

Необхідно пам'ятати, що оформлення документів для примусового відчуження майна, а також оплата витрат з оцінки майна, яке відчужується, здійснюються військовим командуванням, органом, що прийняв рішення про таке відчуження, за рахунок коштів державного бюджету.

У разі якщо після скасування правового режиму воєнного чи надзвичайного стану майно, яке було примусово відчужене, зберіглося, а колишній власник або уповноважена ним особа наполягає на поверненні майна, таке повернення здійснюється в судовому порядку. В такому разі підставою для повернення майна є рішення суду, яке набрало законної сили.

У разі повернення майна особі у неї поновлюється право власності на це майно. Одночасно особа зобов'язується повернути грошову суму, яка була нею одержана у зв'язку з відчуженням майна, з вирахуванням розумної плати за використання цього майна. Колишній власник майна, яке було примусово відчужене, може вимагати взамін надання йому іншого майна, якщо це можливо.

Порядок розгляду заяв і здійснення виплат з метою наступної повної компенсації за примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану майно встановлюється постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 31 жовтня 2012 року № 998 зі змінами, внесеними постановою [від 26 січня 2022 року № 61](#), якою затверджено також зразок акта про примусове відчуження або вилучення майна.

Вказаною постановою уточнені джерела покриття витрат, пов'язаних з повною компенсацією за майно, примусово

відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану, а саме – відповідні бюджетні призначення, передбачені Міністерству оборони України або органам, які згідно із законом приймають рішення про примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану.

Затвердженим Порядком визначено механізм прийняття, розгляду та здійснення виплат для наступної повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану.

Слід мати на увазі, що заява про виплату наступної повної компенсації за примусово відчужене майно приймається, обліковується і розглядається за місцем відчуження майна в умовах правового режиму воєнного стану – територіальним центром комплектування та соціальної підтримки.

До заяви додаються акт про примусове відчуження майна та висновок про вартість такого майна. Відмова у прийнятті та розгляді заяви не допускається. У заяві зазначаються такі відомості про заявника: прізвище, ім'я та по батькові; місце проживання чи перебування; реєстраційний номер облікової картки платника податків або серія та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовилися від прийняття такого номера та повідомили про це відповідному органу державної податкової служби і мають відмітку в паспорті); реквізити банківського рахунка. Заява розглядається протягом десяти робочих днів з дня її подання.

У разі виникнення потреби в перевірці викладених у заяві фактів та з'ясуванні додаткових обставин заява розглядається протягом одного місяця.

За результатами розгляду оформлюється висновок про здійснення виплат для наступної повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного стану. У висновку зазначаються: дата його видачі, найменування органу, прізвище та ініціали посадової особи, що його видала; дата прийняття і номер акта на підставі якого здійснено

примусове відчуження майна; найменування майна, що примусово відчужене; розмір компенсації, що підлягає виплаті; відомості про заявника, зазначені в заяві; інші можливі дані. Уповноважена посадова особа підписує висновок із зазначенням прізвища та ініціалів і скріплює підпис печаткою. Висновок оформляється у трьох примірниках. Перший примірник передається заявникові, другий – територіальному органу Казначейства, третій зберігається за місцем його оформлення. Висновки обліковуються органом, який їх видав.

Орган, що прийняв рішення про примусове відчуження майна, на підставі виданого ним висновку враховує відповідну потребу в коштах у бюджетному запиті на наступний бюджетний період (після скасування правового режиму надзвичайного стану) або на п'ять наступних бюджетних періодів (після скасування правового режиму воєнного стану).

Виплата повної компенсації здійснюється органами, що прийняли рішення про примусове відчуження майна, у порядку черговості оформлення висновків за рахунок і в межах коштів, передбачених у державному бюджеті для виплати наступної повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану.

Спори, пов'язані з попереднім відшкодуванням вартості примусово відчуженого майна чи виплатою наступної повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного стану, вирішуються в судовому порядку.

Матеріал підготував Анатолій Заєць
в межах проекту [Центру верховенства права](#) та
Академії Фольке Бернадотта ([Folke Bernadotte Academy](#))
«[Верховенство права під час війни](#)»